

ASPECTE ALE GENEZEI ORAȘELOR DE TIP ROMÂN DE PE LINIA DUNĂRII DE JOS (SECOLELE I-III p.CHR.)

DAN APARASCHIVEI

Geneza orașelor romane la Dunărea de Jos a suscitât interesul a numeroși cercetători ai perioadei clasice romane. În ciuda acestor preocupări insistente, diferențele de opinii demonstrează că numeroase probleme rămân încă nesoluționate.

Studiul de față are în prim plan analizarea unora dintre factorii care au determinat apariția orașelor de tip roman de pe linia Dunării pomind de la *Viminacium* și până la așezările urbane din Dobrogea romană.

Pentru secolele I-III p.Chr., segmentul de timp care face obiectul actualei cercetări, se vor analiza o seamă de aspecte decisive în evoluția așezărilor romane. Contribuția elementului militar care a determinat și apariția primelor așezări civile romane dezvoltate pe lângă castralele unităților cantonate în zonă este unul dintre acestea.

Pe întreg cursul Dunării se consemnează mai multe modalități de constituire a orașelor de tip roman care vor fi analizate cu predilecție.

Viminacium

Numele acestei localități este de origine preromană, mai precis celtic, cu toate că mai sunt și alte opinii în acest sens¹.

Fără a ne opri prea mult la unitățile militare care au avut o ședere efemeră în această localitate, putem afirma cu siguranță că aici a staționat *legio VII Claudia*². Data venirii sale în *Moesia* este controversată (vezi tabelul 1). Se presupune că ar fi venit cel mai devreme între 63-66 p.Chr. Împreună cu legiunile *V Macedonica* și *VIII Augusta* au format armata *Moesiei*³. Prezența sa sigură în provincie este atestată abia în 69 p.Chr.⁴ Garnizoana inițială s-a aflat chiar la *Viminacium*⁵ cu toate că ștampile ale legiunii s-au descoperit și la *Durostorum*. Se poate ca legiunea să fi staționat în acest ultim centru până la sfârșitul secolului I p.Chr. și apoi să fi fost cantonată la *Viminacium*. Aceasta ar fi explicația pentru numărul foarte redus de informații care datează dinaintea de secolul al II-lea p.Chr.

Despre o altă legiune, *IV Flavia*, ar fi mai multe documente care atestă prezența sa în zonă înainte de războaiele dacice ale lui *Traian*. Rolul castrului legionar de aici, ridicat fie de legiunea *VII Claudia* fie de *IV Flavia*, a crescut în timpul conflictelor dacoromane de la începutul secolului al II-lea când este consemnată și prezența legiunii *XV*

¹ IMS, II, p. 46 și n. 7. Se fac analogii cu alte localități din *Gallia* (*pagus Viminacensis*) sau *Spania* (*Viminacium*). Mai este și o opinie care sugerează o origine latină a termenului cu toate că este mai greu de crezut (de la *vimen* – salcie).

² Pentru alte unități militare dar și pentru rolul ocupat de *Viminacium* în angrenajul militar al *Moesiei Superior* vezi N. Gudea, *Die militärorganisation an der Nordgrenze der Moesia Superior während der Römerherrschaft in Dakien*, în *Limes*, XI, p. 223-237.

³ IMS, II, p. 36. Pentru venirea legiunii în cauză la *Viminacium* în 57 p.Chr. din Dalmația pledează M. Mirković, *Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien*, în *ANRW*, II, 6, p. 820 și n. 38.

⁴ Tacitus, *Hist.*, II, 85. Este menționată aici această legiune alături de altele care se deplasează în Italia pentru a participa la războiul civil.

⁵ B. Filow, *Die legionen der Provinz Moesia*, 1906, p. 39, 41, 53.

*Apollinaris*⁶. După aceste războaie importanța sa militară scade. După o absență de câțiva ani din provincie *Hadrian* readuce legiunea *VII Claudia* la *Viminacium*⁷. În secolele următoare rolul acestei legiuni va crește considerabil mai ales în contextul luptelor pentru putere de la jumătatea secolului al III-lea.

Poziția lagărului militar și a *canabae*-lor se cunoaște exact. Castrul are dimensiunile de 442 m/385 m, este poziționat N-NV și situat la circa 2 km de Dunăre pe malul drept al Malvei. În apropierea castrului se cunosc urmele așezării civile (*canabae*) datând din anii 70 p.Chr.⁸ *Canabae*-le sunt dispuse pe o lungime de 800 m și o lățime de circa 500 de m⁹ la est de castru.

Despre așezarea indigenă nu cunoaștem nimic dar se presupune că ar fi existat tot la est de castru¹⁰. Până acum se cunoaște și se poate data sigur doar ceva material celtic dintr-un mormânt de războinic descoperit pe insula dintre un braț al Dunării și Malva¹¹.

Orașul propriu-zis, *municipium* de la *Hadrian*, se află pe malul stâng al Malvei, la Stari Kostolac¹², la vest de tabăra militară. În orașul roman locuiau veterani cu familiile lor și descendenții primilor coloniști, o structură care se aseamăna cu situația din *canabae*, în care, alături de comercianți trăiau și veterani¹³. În aceste condiții componentele de bază care compun istoria așezării de la *Viminacium* în primele decenii ale secolului II sunt: *castrum*, *canabae*-le și *municipium*-ul.

Conform unei inscripții de la *Viminacium* din timpul lui *Septimius Severus* se pare că așezarea civilă de lângă *castrum*, *canabae*-le, nu au jucat nici un rol în constituirea orașului propriu-zis¹⁴. Acest monument epigrafic vorbește de refacerea *canabae*-lor în secolul al III-lea, la un secol de când *Hadrian* a ridicat la rang municipal orașul *Viminacium*¹⁵. O. Bohn ajunge la concluzia că, de fapt, nu este necesară contribuția *canabae*-lor la constituirea unui oraș, aceste 2 unități putând exista separat¹⁶.

La baza municipiului ar sta de fapt un *conventus civium Romanorum* și nu *canabae*-le sau așezarea indigenă așa cum se întâmplă în multe dintre centrele dunărene¹⁷.

Prosperitatea maximă a orașului este atinsă în perioada *Severilor* când *summae honorariae* plătite de magistrați pentru a ajunge în funcțiile de conducere sunt uriașe în comparație cu alte centre provinciale¹⁸. De altfel, acest centru a fost considerat ca un fel de capitală a provinciei. În timpul lui *Caracalla* orașul era un *municipium* bogat și care se bucura de o deosebit prestigiu¹⁹.

Pe fondul acesta împăratul *Gordian al III-lea* (*Marcus Antonius Gordianus*)

⁶ IMS, II, p. 38 și nr. 138.

⁷ Ptol., III, 9, 4. Prezența sa aici este confirmată și de numeroasele urme arheologice ce atestă o activitate intensă în secolele II-III.

⁸ IMS, II, p. 38.

⁹ A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 145-146.

¹⁰ IMS, II, p. 30, n. 18.

¹¹ M. Mirković, *op.cit.*, în *ANRW*, II, 6, p. 820.

¹² A. Mocsy, *op.cit.*, p. 146.

¹³ IMS, II, p. 47.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 55.

¹⁵ A. Mocsy, *op.cit.*, p. 145.

¹⁶ O. Bohn, în *Germania*, 1926, p. 25; A. Alföldi oferă analogii de la *Aquincum* în timp ce E. Swoboda este de acord parțial pentru că el consideră că orașul și *canabae*-le constituiau un ansamblu teritorial și erau separate doar juridic. Apud IMS, II, p. 47, n. 9.

¹⁷ IMS, II, p. 47.

¹⁸ *Ibidem*, p. 48.

¹⁹ CIL, III, 13805.

(238-244) acordă titlul de *colonia* orașului *Viminacium*.

Ratiaria

Numele localității vine probabil din latinescul *ratis* (plută, pod plutitor)²⁰. De la început apare ca o *bază* a flotei dunărene. Se presupune că la sfârșitul secolului I p.Chr. aici s-a stabilit temporar *legio IV Flavia* trimisă după războaiele dacice la *Sigidunum*. În timpul lui *Hadrian* aici se afla *cohors II Gallorum*²¹.

Este, de asemenea, locul de staționare a *legio IV Scythica* între 9 și 56/57 p.Chr.²², perioadă din care nu avem informații suficiente.

Existența unor urme ale lagărului de legiune nu este foarte clară înainte de *Traian*²³. Ca și în alte centre de pe Dunăre primele ziduri de piatră se pare că au fost ridicate și aici la sfârșitul secolului I sau începutul secolului următor²⁴. Se poate ca ridicarea acestora să fie legată de instalarea temporară a *legio IV Flavia* după anul 86 sau de avansarea așezării preexistente la rang de *colonia*. Cert este că dispunerea zidurilor în partea interioară a incintei sunt caracteristice caștelor epocii lui *Traian*.

Este singura *colonia* a lui *Traian* din *Moesia Superior*. Modalitatea de acordare a rangului de *colonia* acestei așezări a fost, probabil, *deductio* de veterani²⁵. A fost o răsplată pentru cei care au luptat în războaiele dacice. Știm că această deducție a avut loc după aceste conflicte, deci prin 107, cu toate că nu avem dovezi clare nici în acest sens.

După stabilirea frontierei imperiale la N de Dunăre, *Ratiaria* cunoaște prima sa fază de prosperitate. Devine un centru de producție dar și un nod comercial important.

O nouă etapă în evoluția acestei localități o reprezintă perioada de după 271. Abandonarea provinciei *Dacia* și formarea *Daciei Ripensis* au implicat *Ratiaria* în reforma administrativă ce a urmat. Devine capitală a noii provincii. Din această postură, dar și ca oraș de graniță, s-au cantonat aici mai multe unități militare. Cea mai importantă a fost *legio XIII Gemina* adusă din *Dacia* (de la *Apulum*). Se pare că unitatea militară nu a fost cantonată în oraș cum se va întâmpla în alte centre de la Dunăre ce-i drept, prin extensia spațiului locuibil, deoarece aici, pentru secolul al III-lea, există doar urme de locuire civilă. Așadar, este probabil ca noua trupă să fi ocupat o locație separată de oraș dar nu departe de acesta, dată fiind poziția de capitală a noii provincii, *Dacia Ripensis*. Acum orașul măsoară circa 11-12 ha²⁶.

Oescus

Azi se află pe teritoriul satului Ghighen (Bulgaria), mai precis în N-V acestei localități. Este situat la confluența râului omonim (*Oescus* = *Iskar*) cu Dunărea, în vechea țară a triburilor²⁷. A avut la origine o așezare daco-moesică din zona triburilor.

A fost primul centru roman avansat spre nord, pe *limes*-ul Dunării de Jos²⁸

²⁰ Vezi despre *ratis* J.F. Gillian, în *Latomus*, 58, 1962, p. 749 și R. Syme, în *JRS*, XLIX, 1959, p. 26-33.

²¹ R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dordicum und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios*, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 78, 1997, p. 516.

²² *Ibidem*, p. 540.

²³ A. Mócsy, *op.cit.*, 1970, p. 101.

²⁴ J. Atanassova-Georgieva, *Resultats des fouilles de la ville antique de Ratiaria au cours des années 1976 à 1982*, în *Limes*, XIII, p. 440; A. Dimitrova-Milčeva, *Untersuchungen am Befestigten Limesystem an der Unteren Donau auf dem Territorium der vr. Bulgarien*, în *Limes*, XIV, p. 864-865.

R. Ivanov, *op.cit.*, 1997, p. 541.

²⁵ M. Mirković, *op.cit.*, în *ANRW*, II, 6, p. 824 și n. 63.

²⁶ R. Ivanov, *op.cit.*, p. 540.

²⁷ R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 289.

²⁸ Al. Bamea, *Municipium Noviodunum. Nouvelles données épigraphiques*, în *Dacia*, N.S., XXXII, 1-2,

Importanța sa deosebită vine din aceea că era situat la gurile Iskar-ului, într-un loc ce favoriza trecerea Dunării și legat cu interiorul prin căi de comunicație²⁹. Era, de asemenea, o fortificație limitrofă ce închidea calea invaziilor din Nord și bază de plecare pentru operațiile de război de dincolo de Dunăre. Același rol și l-a reluat după părăsirea provinciei Dacia și l-a păstrat chiar și în timpul lui *Constantin cel Mare* care construiește în 327 un pod peste Dunăre pentru a domina regiunea transdanubiană³⁰.

Legiunile *IV Scythica* și *V Macedonica* sunt, fără îndoială, primele unități importante care staționează în *Moesia*, discuții purtându-se în legătură cu momentul așezării lor aici. Unele opinii foarte optimiste estimează că legiunea *V Macedonica* era aici de la *Augustus* luând parte la campaniile spre est din 20 a.Chr. și 1 a.Chr.³¹ Un alt punct de vedere se oprește la primii 10 ani ai erei noastre în care această legiune s-ar fi stabilit în viitoarea provincie *Moesia*³². Prima mențiune sigură relativ la așezarea legiunii în aceste locuri provine din localitatea Gospodin Vir, pe Dunăre, aproape de Golubetz, și datează de la *Tiberiu*³³. O inscripție ce amintește un *primipilus legionis V Macedonicae et praefectus civitatium Moesiae et Treballiae* de la sfârșitul domniei lui *Tiberiu* este o mărturie a prezenței acestei legiuni aici din timpul acestui împărat³⁴, dar ne și ajută la delimitarea zonei militare pe care o ocupa. Este vorba de supravegherea *Moesiei* și *Triballiei*. În acest context se poate ca încă de acum să avem un castru legionar la *Oescus*³⁵. Pentru o datare și mai timpurie a legiunii la *Oescus* pledează B. Gerov care consideră că în timpul lui *Augustus* se poate dovedi prezența unității legionare. Argumentul cercetătorului bulgar este o inscripție funerară cu caracteristicile grafice specifice epocii³⁶. Se pare că ipoteza care afirmă că în primii 10 ani ai erei noastre această legiune se afla la *Oescus* este cea mai plauzibilă cu toate că se poate lua în calcul și o prezență temporară³⁷.

Între 62 și 71 *legio V Macedonica* nu mai funcționa în *Moesia* și o regăsim în Armenia și apoi în războiul din *Iudeea*³⁸. Revine în 71 la *Oescus*, între timp aici

1988, p. 57, Idem, *Limesul danubian al Provinciei Moesia Inferior. Organizarea militară și civilă în CCDJ*, III-IV, 1987, p. 78-79.

²⁹ Una dintre legăturile cele mai importante era cu orașul *Philippopolis* ce lega provincia *Dacia* cu *Moesia Inferior*, *Thracia*, Asia Mică și lumea egeană. Drumul se pare că a fost construit la mijlocul secolului I p.Chr. și reparat în a doua jumătate a secolului al II-lea. A funcționat cel puțin până în secolul al VI-lea. Cf. M. Madzarov, *La route Oescus-Philippopolis (Ier-VI^{le} s.)*, în *Arheologia*, Sofia, XXXII, 1990, 1, p. 18-29 (rezumat lb. fr.). Un alt drum mergea către *Serdica*.

³⁰ B. Gerov, *Nouvelle donnés sur le début de l'histoire d'Oescus* in *Beiträge zur Geschichte der Römischen Provinzen Moesien und Thracien*, Amsterdam, 1980, p. 3; Vezi D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971 (= *Les ponts du Bas-Danube*, București, 1974).

³¹ Ritterling, în *RE*, XII 1573. Pentru un scurt istoric al legiunii și pentru comandanții acestei unități de la Dunărea de Jos în primele 3 secole vezi M. Ziromski, J. Hatlas, *The commanders of the roman legio V Macedonica who served on the Lower Danube during the time of Principate*, în *Balkanica Posnaniensis*, VII, 1995, p. 205-225.

³² R. Syme, în *JRS*, 23, 1933, 20, 31; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 16.

³³ Inscripția este din 33 p.Chr. Vezi, *CIL*, III, 1698, p. 1024, 13813 b.

³⁴ Polaschek, în *RE*, VIA, 2399.

³⁵ B. Gerov, *op.cit.*, p. 4; după 2 inscripții indicate de Ritterling, *RE*, XII, 1573 și 1575, acesta estimează că la *Oescus* castrul legiunii ar fi funcționat de la *Claudius*..

³⁶ Inscripția este *Resius Chronius / Resi Albani (centurionis) leg. V Mac. Aibert. vixit ann. XLV / Itovius Faustus herf. I*, cf. B. Gerov, *op. cit.*, p. 4.

³⁷ Nu trebuie pierdute din vedere și datările mai târzii, de la *Vespaasian* sau chiar mai târziu, Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național din București*, București, 1908; Al. Barnea, *Municipium Noviodunum...*, p. 57, Idem, *Limesul danubian al Provinciei Moesia Inferior...*, p. 78.

³⁸ M. Fischer, *New evidence about the presence of the legions V Macedonica and X Fretensis around* <http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

staționând și *cohors III Gallorum equitata*³⁹. Cert este că în perioada 15-37 p.Chr. aici se găsea *ala Pansiana* și între 62-71 *cohors IV Gallorum equitata*. O mare concentrare militară se întâlnește în timpul războiului lui *Traian* cu dacii când staționează în zonă cohortele *I* și *VLingonum* din care prima a rămas până la *Hadrian*.

Construcția castrului legionar cunoaște 2 etape. Prima ar putea ține din primul sfert de secol I p.Chr. până la *Nero* și a 2-a de după 68-69 până la *Traian*⁴⁰. G. Kabakchieva consideră că sub *colonia Oescus* s-ar situa castrul legiunii până la plecarea sa la *Troesmis*.

Legio V Macedonica este trimisă la *Troesmis*, plecare ce se înscrie între 102⁴¹ și 107⁴². În 106-107 *Oescus* primește titlul de *colonia*. După T. Ivanov în 106 *Traian* a ridicat așezarea civilă (*vicus*) de lângă castrul legiunii *V Macedonica* la rang de *colonia*⁴³.

Se pare totuși că a staționat la *Oescus* pentru câțiva ani și *legio XI Claudia*, în fortăreața evacuată prin plecarea legiunii *V Macedonica*⁴⁴. Se poate ca, în intervalul dintre 102 și 106, momentul plecării legiunii *V Macedonica* și momentul ridicării la rang de *colonia* a așezării să fi staționat legiunea cu sediul viitor la *Durostorum*.

Transformată în *colonia*, *Oescus* a încetat să mai fie garnizoana unei mari unități militare cu toate că nu a rămas nici un moment fără trupe⁴⁵.

Oescus a jucat un rol foarte important în primul război dacic mai ales dacă podul dublu de pe *Columna* lui *Traian* pe care trupele romane au trecut este cel de la *Vadin-Orlea*⁴⁶. În 102 vexilații din legiunile *V Macedonica*, *XI Claudia* și *I Italica* se adună la *Oescus* și traversează de acolo Dunărea. În acest context este posibil ca scena marelui sacrificiu solemn, cu folosirea a 6 altare, de pe *Columnă* să se fi petrecut la *Oescus* și să fie de fapt ceremonia de întemeiere a *Coloniei Ulpia Oescus* prin înălțarea în rang a fostului *Oescus Triballorum*⁴⁷. Când a devenit *colonia* avea o poziție de oraș așezat la granița dintre 2 provincii și nu pe *limes* ca până atunci, plecarea legiunii *V Macedonica* și existența unui nou oraș pe celălalt mal ajutând mult dezvoltarea acestuia.

Ruinele coloniei romane *Ulpia Oescus* se găsesc la N-V de satul Ghighen, în Bulgaria de Nord și la 5 km S de punctul de confluență al *Iskar*-ului cu Dunărea⁴⁸.

Săpăturile desfășurate aici încă de la începutul secolului al XX-lea, sub conducerea lui V. Dobruski și apoi sub A. Frova dar și cele din deceniul 8 al aceluiași secol au scos la lumină câteva elemente importante ale situației acestui oraș roman. *Oescus* a fost localizat încă din secolul al XVII-lea de Luigi Marsigli.

Întemeierea acestei colonii este destul de vag cunoscută. Dificultățile principale intervin datorită cunoașterii trunchiate a unor aspecte care țin de localizarea castrului

Jerusalem in the second half of the 1st century p. C., în *Limes*, XVII, p. 134.

³⁹ R. Ivanov, op. cit., p. 508-509.

⁴⁰ Idem, The defence system along the Lower Danube between Dorticum and Durostorum from Augustus to Mauricius (rezumat lb. engleză), Sofia, 1999, p. 319.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Al. Bamea, *Municipium Noviodunum...*, p.57.

⁴³ T. Ivanov, Das Befestigungssystem der Colonia Ulpia Oescensium, în *Limes*, XIV, p. 915.

⁴⁴ B. Gerov, op. cit., p. 18-19. Cercetătorul bulgar confirmă prezența legiunii *XI Claudia* la *Oescus* prin numărul mare de cărămizi ștampilate dar și prin inscripții: CIL., III, 7449.

⁴⁵ Ibidem, p. 19. Este dovedită prezența și a unui detașament al legiunii *I Italica* staționată la *Novae*.

⁴⁶ D. Tudor, op. cit., 1974, p. 19-30.

⁴⁷ R. Florescu, Urbanizarea Dobrogei romane, în *Ponica*, XXIII, 1990, p. 117-118.

⁴⁸ T. Ivanov, Etudes sur la topographie et l'urbanisme d'Oescus, în *Arheologia*, Bulgaria, XVII, 1, 1975, p. 14.

legiunii *V Macedonica* înainte de plecarea la *Troesmis*, a *canabae*-lor castrului, sau de eventuala legătură dintre *canabae* și așezarea civilă de origine autohtonă dezvoltată în apropiere. Tindem să credem că, la fel ca și majoritatea orașelor de pe linia Dunării de Jos și *Oescus* a luat ființă prin contribuția *canabae*-lor legionare și a așezării civile de tip *vicus*, cu toate că doar viitoarele săpături arheologice vor putea confirma această posibilitate.

În secolele II-III p.Chr. a devenit unul dintre cele mai evolute centre din *Moesia Inferior*, centru de producție și schimb, capitala unui teritoriu bogat, cu o populație numeroasă și de origine diversă (autohtonă, italică, galică, microasiatică)⁴⁹.

Novae

Numele localității provine probabil de la râul *Noes* amintit de *Herodot*⁵⁰.

Fondat ca un castru de la *Claudiu* se va dezvolta ca un mare oraș și își va prelungi existența până în secolul al VII-lea.

Și la *Novae* au fost cantonate mai multe unități militare care se includeau în angrenajul defensiv, mai întâi, al Imperiului și apoi în cel ofensiv. Astfel, pe la 44 sau 45 aici se afla cantonată *legio VIII Augusta*. Legiunea în cauză avea în grijă din acel moment partea de Est a provinciei *Moesia* până la râul *Iatrus*. Cert este că în 56 această legiune era încă în *Moesia*⁵¹. Se pare că ea a staționat aici până în 69 când a fost trimisă pentru a participa la războiul civil de la Roma din acest an, iar apoi este trimisă în *Germania Superior*⁵² (VEZI TABELUL 1).

Castrul de lemn este construit de *legio VIII Augusta* în anul așezării sale aici (44-45), resturi ale barăcilor de lemn, tencuite cu lut fiind descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice⁵³.

După o mișcare de trupe impresionantă, care are loc până în 69 p.Chr., la *Novae* este dată ca sigură existența legiunii *I Italica* alături de alte 2 legiuni sigur identificate în provincie în perioada 71-85: *VII Claudia* (la *Viminacium*) și *V Macedonica* (legiune care se întoarce la *Oescus* în 71)⁵⁴ (VEZI TABELUL 1).

În castrul intrat în istoriografie ca *Novae I* s-au descoperit mai multe etape de fortificare, din perioada de început a șederii acestei legiuni și apoi pentru perioada mai târzie de staționare a legiunii *I Italica*⁵⁵.

⁴⁹ Al. Barnea, *Municipium Noviodunum...*, p.57. Activitatea constructivă se observă din multitudinea de țigle și cărămizi ștampilate: Cf. Zl. Morfova, *Briques et tuiles à estampilles d'Ulpia Oescus*, în *Latomus*, XVIII, 1959, 3, p. 640-648.

⁵⁰ *Herodot* (IV, 49) ne informează despre existența a 3 râuri, *Athrys*, *Noes* și *Artanes* care se situa pe teritoriile tracilor crobizi, la E de Jatra. Vezi comentariile privitoare la numele așezării la T. Samowski, *Na marginesie dyskusji nad Rodowodem nozwy dolnoezyjskiego miasta Novae* în *Balkanica Posnaniensis*, III, 1984, p. 231-232.

⁵¹ R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem...*, p. 506-507. Pentru situația militară de pe linia Dunării de Jos vezi și Idem, *The defence system...*, p. 301-307.

⁵² B. Gerov, *Die Rechtsstellung der untermisischen Stadt Novae*, în *Beiträge zur Geschichte der Römischen Provinzen Moesien und Thracien*, Amsterdam, 1980, p. 113.

⁵³ Al. Milceva, Ev. Genceva, *Scamnum tribunorum du camp militaire Novae*, în *Arheologia*, Sofia, XXXIII, 2, 1991, p. 35. Există totuși și opinii care afirmă că fortăreața de lemn și pământ, înlocuită mai târziu cu una de piatră, nu a fost ridicată de *legio VIII Augusta*, ci chiar de *legio I Italica*, Vezi T. Samowski, *op.cit.*, 1984, p. 43. Pentru aceeași discuție mai vezi și P. Donevski, *Some aspects of defensive system of the Roman camp Novae (Moesia Inferior) in Ist-IIIrd century*, în *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrad, 1996, edited by Petar Petrovic, p. 203.

⁵⁴ R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem...*, p.508-509. Această legiune a fost a fost înființată în anul 67 p. Chr. Cf. T. Samowski, *Fortress of the legio I Italica at Novae*, în *Limes*, XI, p. 409; Vezi și R. Syme, *The Lower Danube under Traian*, în *JRS*, XLIX, 1959, p. 32.

⁵⁵ R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem...*, p. 556. Vezi și M. Biernacka-Liubanska, *The Roman*

La începutul secolului al II-lea, când la *Durostorum* a fost adusă *legio XI Claudia*, iar de la *Oescus* a fost deplasată către *Troesmis* legiunea *V Macedonica*, districtul militar al legiunii Italice cuprindea jumătatea occidentală a provinciei *Moesia Inferior*, de la limita sa cu *Moesia Superior* până spre *Sexaginta Prista*.

Legiunea de la *Novae* a staționat aici în toată perioada Principatului, soldații săi fiind cei care au ridicat primul castru de piatră ce se datează pe la anul 100⁵⁶. Construcția acestuia este pusă în legătură cu declanșarea războaielor dacice⁵⁷.

În castrul *Novae I* se disting 2 perioade de construcție: o perioadă mai veche, începutul secolului al II-lea, ce se caracterizează prin ziduri de incintă cu colțuri arundate și cu turnuri rectangulare, și o perioadă mai târzie, din secolele al II-lea – prima jumătate a secolului al III-lea⁵⁸. Se pare că legiunea a staționat în acest castru până în deceniul al II-lea al secolului al IV-lea când a fost mutată în partea de Est, în așa-zisul *Novae II*.

În anii 100-160 se atestă și *cohors I Montanorum civium Romanorum* și în secolul al II-lea *cohors I Mattiacorum*⁵⁹. Prezența permanentă a unor importante unități militare dovedește clar rolul așezării angrenată în sistemul defensiv roman de la Dunărea de Jos.

Din perioada *claudio-neroniană*, lângă castrul *legio VIII Augusta* exista o așezare civilă unde trăiau veterani, liberiți și italici, cetățeni romani ce se ocupau fie cu negoțul fie cu comerțul⁶⁰. O atestare mai clară asupra acestei așezări nu avem. Abia în perioada *flaviană* și în timpul lui *Traian* așezarea civilă de lângă castrul *Novae* este mai bine atestată. În partea de est a castrului este consemnată o așezare civilă, probabil *canabae*-le castrului legiunii *VIII Augusta*.

Această așezare, aproape la fel de largă ca și castrul, este foarte posibil să fi urmat modelul întâlnit pe *limes* (*canabae* + așezare civilă)⁶¹. Dubletul menționat a stat probabil la baza apariției municipiului *Novae* cel mai devreme în timpul lui *Marcus Aurelius*. Ca *terminus ante quem* avem, conform inscripțiilor, perioada *Severilor* iar ca *terminus post quem*, domnia lui *Hadrian*⁶². De fapt, la baza *municipium* - ului a stat un *vicus*, care se regăsește, după sugestia lui B. Gerov în regiunea numită *Ostrite Mogili*, la o distanță de 2,5-3 km de castrul legiunii *I Italica* unde, însă, nu s-au făcut săpături arheologice susținute dar la suprafață se observă rămășițe arhitectonice romane⁶³. Cercetările mai recente par a confirma acest lucru.⁶⁴ Ipoteza că sediul *canabae*-lor de la *Novae* a devenit *municipium* nu se susține deoarece dintre aceste două unități componente statut juridic putea căpăta doar *vicus*-ul. *Canabae*-le, conform jurisdicției

and early-Byzantine fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace, Wrocław, Warszywa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1982, p. 54-56 cu unele rezerve.

⁵⁶ R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem...*, p. 557-558.

⁵⁷ T. Samowski, *Na marginesie dyskusji...*, p. 169. Autorul se oprește la o discuție asupra unei inscripții ce se datează la *Nerva* sau *Traian* dar și la alte dovezi, precum numeroasele plumburi din timpul lui *Traian* descoperite la *Novae*.

⁵⁸ M. Cicikova, *La fortification et l'urbanisation de Novae à la lumière des derniers fouilles archéologiques (1970-1974)*, în *Limes*, X, p. 279.

⁵⁹ Al. Bamea, *Municipium Noviodunum...*, p. 53-60.

⁶⁰ B. Gerov, *Die Rechtsstellung der untermysischen Stadt Novae*, p. 116.

⁶¹ T. Samowski, *Fortress of legio I Italica at Novae*, p. 417 și n. 18.

⁶² B. Gerov, *Die Rechtsstellung der untermysischen Stadt Novae*, p. 118.

⁶³ R. Ivanov, *The defence system...*, p. 320.

⁶⁴ L. Mrozewicz, *Ze studiów nad rolą canabae w procesie urbanizacji terenów pogranicza rensko-dunajskiego w okresie Wczesnego Cesarstwa*, în *Balkanica Posnaniensia. Acta et Studia*, III, 1984, (rezumat lb. engleză) p. 297.

romane, nu au drept de autonomie juridică⁶⁵. Cert este că rolul armatei este în continuare unul important pentru că, indirect, *canabae*-le contribuie la ridicarea orașului și, fără îndoială, populația de aici creștea prestigiul centrului urban.

Către sfârșitul secolului al III-lea *municipium*-ul a fost protejat cu ziduri în contextul părăsirii Daciei de către romani și a presiunii exercitate de barbari după acest eveniment. De acum se pare că are loc o contopire a factorului civil cu cel militar, reflectată în situația prin care nu mai existau așezări civile separate de castru, populația civilă locuind în interiorul arealului fortificat împreună cu gamizoana⁶⁶. Fostele caestre capătă un caracter urban, de oraș fortificat, în timp ce vechile *municipia* și *coloniae* sunt înconjurată încă de la mijlocul secolului al III-lea de ziduri puternice⁶⁷. Aceasta se pare că a fost și soarta municipiului *Novae*. A dispărut binomul castru – așezare civilă și s-au contopit într-un singur centru fortificat cu lagărul militar care s-a mutat în zona denumită *Novae II*.

Durostorum

Numele acestei localități este după Tomaschek, Dečev și G. Mateescu de origine tracă, în vreme ce Al. Philippidi îl consideră celt. Se pare totuși că semnificația numelui este celtică și s-ar traduce prin „fortăreață pe înălțime”⁶⁸.

A fost la origine un vechi *oppidum* traco-getic care a intrat în sfera de influență romană odată cu impunerea autorității militare asupra acestei părți a Dunării de Jos. C. Patsch afirma că la *Durostorum* era cantonată încă de la *Vespasian legio V Alaudae*⁶⁹. Chiar dacă această ipoteză nu se verifică este evident că zona era controlată militar căci deja de la *Claudius* se înregistrează prezența veteranilor⁷⁰.

Avea o poziție strategică și economică de prim ordin, care comanda comunicațiile din *Moesia Inferior* și relațiile comerciale dintre orașele pontice și restul Peninsulei Balcanice. Încă din timpul lui *Hadrian* și a lui *Antoninus Pius* prezenta deja aspectul unui adevărat oraș.

Situat în S-V extrem al Dobrogei, *Durostorum*, actualul oraș Silistra (Bulgaria), a fost obiectul a numeroase controverse ținând de condițiile de formare și de data promovării sale.

La începutul secolului al II-lea, cu ocazia pregătirii războaielor dacice, a fost adusă din *Pannonia* legiunea *XI Claudia*. Prima atestare epigrafică a legiunii pe aceste locuri datează din 115-117 p.Chr. Înainte de aceasta, aici au fost cantonate *cohors II Flavia Brittonum equitata* (anul 99) dar și *cohors II Gallorum* (între 99-114) și *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* (între 100-114)⁷¹. Această legiune, adusă odată cu *legio V Macedonica*, instalată la *Troesmis*, avea sarcina de a supraveghea sudul Dobrogei. Din 105-106 p.Chr. a staționat în gamizoana de aici până la sfârșitul

⁶⁵ O. Bohn, *op.cit.*, p. 25-36.

⁶⁶ M. Zahariade, *Limesul roman între Singidunum și gurile Dunării în secolele 4-6*, București, (lucrare de doctorat), p. 405.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 406. Vezi și P. Donevski, *op.cit.*, 1996, p. 203. Aceste realități se regăsesc mai ales în timpul împăraților Dioclețian și Constantin cel Mare.

⁶⁸ Discuții de ordin lingvistic în acest sens vezi la C.–J. Guyonvarc'h, *Le nom de Durostorum*, în *Apulum*, 7, 1968, 1, p. 201-209.

⁶⁹ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V, 1: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanubien*, Viena-Leipzig, 1932, p. 180-181, apud Al. Barnea, *Limesul danubian...*, p. 79.

⁷⁰ Al. Barnea, *Municipium Noviodunum*, p. 57; Idem, *Limesul danubian...*, p. 79. Cf. R. Vulpe, *DD*, II, p. 63.

⁷¹ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 79; Al. Barnea, *Municipium Noviodunum...*, p. 5.

dominației romane⁷². Materialul epigrafic dar și unele decrete oficiale ale vremii atestă că a asigurat permanent liniștea între *Appiaria* și *Durostorum*⁷³.

Rolul legiuni în prosperitatea așezării este incontestabil. Din timpul lui *Hadrian*, sau cel târziu a urmașului său, *Antoninus Pius*, *canabae*-le dezvoltate în jurul castrului legiunii au primit, neobișnuit, gentilicul imperial *Aeliae*, marcând o dezvoltare deosebită.

Dintr-o inscripție de pe un altar ridicat de magistrați ai orașului, închinat împăratului *Marcus Aurelius Antoninus Augustus*⁷⁴, aflăm că așezarea devenise *municipium Aurelium Durostorum*. Vasile Pârvan a lansat ipoteza care plasează promovarea așezării între februarie 169 și noiembrie 176 pe baza acestei inscripții, dar și prin analogie cu celelalte așezări de pe Dunăre care obținuseră demnitatea de *municipium* înainte de 200 p.Chr.⁷⁵. În ultimul timp își fac loc și alte păreri despre municipalizarea *Durostorum*-ului, și chiar a *Troesmis*-ului, în timpul lui *Caracalla*⁷⁶.

Relativ la acest aspect, ceea ce l-a pus în discuție a fost atestarea unui *vicus* în anul 209 p.Chr., așezare aflată la un kilometru est de *Durostorum*⁷⁷. Boris Gerov considera că avem de-a face cu o așezare civilă dezvoltată din vechiul sit autohton care, după municipalizarea *canabae*-lor în timpul lui *Marcus Aurelius*, a continuat să ducă o existență separată și să aibă o dezvoltare mult mai modestă⁷⁸. Și R. Vulpe semnalează urme arheologice la circa 1-1,5 km est de Silistra care par să indice o a 2-a așezare dezvoltată din vechiul *oppidum* preroman. Avându-se în vedere aceste realități s-a ajuns la concluzia că existau de fapt două așezări, *canabae*-le care se municipalizează și așezarea civilă aflată la o anumită distanță de oraș⁷⁹.

Emilia Doruțiu-Boilă crede că existența acestui *vicus* în timpul lui *Septimius Severus*, distinct de *canabae*, ar întări ipoteza că nu *Marcus Aurelius* i-a acordat titlul de *municipium*, ci *Caracalla*⁸⁰. Astfel, împăratul cinstit în inscripții sub denumirea de *M. Aurelius Antoninus* se poate să fie *Caracalla* și nu *Marcus Aurelius*⁸¹.

Ceea ce reiese în mod evident este existența în zonă a unui sit cu un perimetru respectabil, durând de câteva secole, cu o necropolă separată de cea a *canabae*-lor. Statutul juridico-administrativ al sitului prezentat lasă loc mai multor ipoteze. Identificarea cu o așezare derivată din vechiul *oppidum* autohton este foarte posibilă.

Pe de altă parte vechiul habitat indigen ar fi trebuit să fi fost plasat în zona mai înaltă a terenului, pe dealurile din apropiere, spre această concluzie îndemnându-ne și

⁷² R. Syme, *Danubian Papers*, Bucharest, 1971, p. 90-91.

⁷³ M. Zahariade, *Ripa Legionis XI Claudia* la sfârșitul secolului III și în secolul IV, în *CCDJ*, II, 1986, p. 181.

⁷⁴ E. Bujor, *Cu privire la unele monumente de la Durostorum*, în *SCIIV*, 11, 1960, I, p. 146.

⁷⁵ V. Pârvan, *Histria*, 4, București, 1916, p. 139.

⁷⁶ Al. Suceveanu, *Contribuții la istoria orașelor romane din Dobrogea. Note de geografie istorică*, în *Historia Urbana*, 1, 1993, 2, p. 141.

⁷⁷ P. Georgiev, în *Isvestija*, Varna, 10, 1974, p. 96-97.

⁷⁸ B. Gerov, în *Klio*, 59, 1977, 2, p. 299.

⁷⁹ Vezi în acest sens E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Upsala, 1941, p. 104, apud C. Mușeteanu, *Contribuții privind topografia Durostorum-ului*, în *SCIIVA*, 41, 1990, 3-4, p. 294. Cf. O. Bohn, *op. cit.*, p. 25-36.

⁸⁰ E. Doruțiu Boilă, *Über den Zeitpunkt der Verleihung des Munizipalrecht in Scythia Minor*, în *Dacia*, N.S., 1978, p. 246. Pe 2 monumente epigrafice apare un anume *C. Aronius Herculanus, custos armorum der legio XI Claudia*. Pe un altar apare *vicanis donum dedit, quia et hoc sacrum conveniunt* iar pe al doilea este inscripția *veteranis consistentibus huius loci*.

⁸¹ L. Mrozwicz, *op. cit.*, p. 294.

numele însuși al *Durostorum*-ului care, în celtă înseamnă fortăreață pe o colină. Este posibil ca așezarea civilă romană să se afle într-un loc deosebit de vechiul sit autohton, cazul de la *Apulum* indicându-ne o astfel de situație⁸².

În paralel cu așezarea autohtonilor, în apropierea castrului instalat de romani a înflorit o așezare civilă romană deloc neglijabilă. Analogiile privind așezările duble de pe lângă castrale de legiune din *Pannonia* și *Moesia Superior* ne îndreptătesc să credem că și în *Moesia Inferior*, pe *limes*-ul dunărean și implicit la *Durostorum*, avem de-a face cu această situație. Este vorba de dualitatea consemnată epigrafic ce amintește *c(ivibus) R(omanis) et consisitentibus in canabis Aeli(i) Leg(ionis) XI Cl(audiae)* dintre care *cives Romani* reprezintă un *conventus* separat care nu trăia în *canabae*. Această situație este clar precizată epigrafic la *Troesmis* dar și în alte puncte ale *Moesiei Inferior* și *Moesiei Superior*.

După părerea noastră municipalizarea așezării de la *Durostorum* trebuie să se fi făcut abia în timpul lui *Caracalla* dacă *vicus*-ul din estul *municipium*-ului este așezarea civilă autohtonă.

O altă ipoteză ar fi aceea că municipiul *Durostorum* s-a dezvoltat din *canabae* ceea ce, din nou, l-ar plasa la o dată mai târzie, respectiv în secolul al III-lea, ținând cont de faptul că municipalizarea *canabae* - lor s-a făcut în perioada Severilor.

Troesmis

Inscripțiile de la *Troesmis*, deși relativ puține în raport cu alte stațiuni arheologice de aceeași dimensiune, au furnizat informații deosebit de prețioase despre dezvoltarea acestui centru ca punct strategic, sediu al legiunii *V Macedonica* timp de peste o jumătate de veac și, apoi, al legiunii *II Herculia*, în timpul Imperiului târziu.

Ruinele complexului cuprind cele două cetăți, cetatea de vest și cetatea de est. Sunt situate la circa 400 m. una de cealaltă. Prima dintre ele, situată pe un promontoriu, se presupune a fi vechiul *oppidum* cu caracter geto-trac. Acest străvechi centru a fost fortificat de romani și organizat ca o *civitas* cu teritoriul său propriu⁸³. Suntem în măsură să afirmăm că aproape de cetatea menționată de *Ovidiu* se găsea instalată *ala I Pannoniorum*. Cetatea de vest era bine apărată de malurile înalte ale Dunării, o vale adâncă și, la est, de un șanț adânc de 20 de metri și lat de 50 de metri. *Civitas Troemensium* este atestată în plin secolul I fără a se putea face legătura cu *vicus*-ul *ala I Pannoniorum*. Această unitate este adusă aici din perioada *Flaviilor* cum demonstrează o diplomă militară din 99 p.Chr.⁸⁴

Cetatea de est avea formă pătrată și era apărată de un șanț și un val. Era, de fapt, castrul roman unde *Traian* a instalat legiunea *V Macedonica* adusă la *Troesmis* de la *Oescus* în concordanță cu reorganizarea *limes*-ului dunărean⁸⁵. Odată cu venirea legiunii romane s-au dezvoltat și *canabae*-le aferente. Astfel, se cunoaște din acest moment existența celor două organisme: *canabae*-le legiunii și vechea așezare *Troesmis*.

Cele două unități aveau în faza premunicipală magistrați și instituții proprii. Existența a două cetăți romane târzii poate fi pusă pe seama acestei dualități administrative⁸⁶.

⁸² C. Mușeteanu, *op.cit.*, p. 298.

⁸³ Radu Vulpe, *op.cit.*, p. 291.

⁸⁴ ISM, II, nr. 170; ISM, V, nr. 214.

⁸⁵ Unitatea este amintită și de Ptol., 3, 10, 5; numeroase alte mărturii epigrafice în acest sens: CIL, III, 6178-6181, 6166, 776, 6168, 6240.

⁸⁶ E. Dorușiu-Boilă, *Castra legionis V Macedonicae und Municipium Troesense*, în *Vestigia*, Munchen, 1972, p. 503.

După instalarea legiunii, vechea așezare de la *Troesmis* a rămas pe planul al doilea față de *canabae* care, prin dezvoltarea lor, au ajuns să o eclipseze, chiar absorbind-o. Numele de *Troesmis* a ajuns să desemneze mai degrabă teritoriul rural care s-a păstrat ca o unitate administrativă net deosebită de *canabae*⁸⁷.

Legio V Macedonica avea un teritoriu militar foarte vast, fapt dovedit de numeroasele inscripții tegulare descoperite pe malul drept al Dunării, la *Sucidava*, *Sacidava*, *Rasova*, *Capidava*, *Troesmis*, *Arrubium*, *Dinogetia*, iar pe malul stâng, la *Barboși* și *Orlovka*, dar și în spațiul nord și vest-pontic și în Muntenia, la *Drajna de Sus*⁸⁸.

Legătura dintre *canabae* și *civitas Troesmensis* este dependența ambelor de comandantul de legiune. Viața din *canabae* era influențată de agricultorii din *territorium* ce aveau case în *canabae* și puteau exercita magistraturi importante și invers, *veterani* și ceilalți *canabensis* puteau stăpâni moșii în *territorium* și, astfel, puteau să fie înscrși în *ordo*. Așa se explică faimoasa inscripție descoperită la *Troesmis* și care atestă pentru prima oară existența paralelă a celor două centre: *Lucius Licinius Clemens veteranus legionis V Macedonicae quinquennalis canabensium et decurio Troesmensium*⁸⁹.

Începutul celor două așezări pare, deci, legat de instalarea garnizoanei legiunii *V Macedonica* pe al cărei teritoriu se aflau din punct de vedere juridic și fiscal. De aceea, cetățenii romani, atât cei din *canabae* cât și cei din *vicus*-ul alăturat, erau *consistentes*, adică aveau statutul juridic al unor *incolae* în raport cu legiunea⁹⁰.

După plecarea legiunii *V Macedonica* în *Dacia*, la *Potaissa*, în 168 p.Chr., *Troesmis* fu ridicat la rangul de *municipium*, după fuziunea celor două centre administrative, *canabae*-le și *civitas* autohtonă. Municipalizarea a avut loc chiar dacă se poate vorbi de atribuirea acestei demnități, din punct de vedere juridic, doar în cazul așezării autohtone. *Canabae*-le nu aveau identitate politică și nu aveau nici chiar nume. De altfel, inscripțiile nu indică gentilicul imperial, dar *canabae*-le nu puteau rămâne fără un statut juridic clar, private fiind de legiunea datorită căreia se ridicaseră. După această dată, a sirămutării legiunii *V Macedonica*, *canabae*-le nu mai sunt amintite în inscripții.

Troesmis reprezintă exemplul cel mai concludent de dublă comuniune ca esență a formării orașelor de tip roman. Am văzut că ambele centre civile s-au extins repede, acoperind spațiul ce le despărțea, contopindu-se apoi într-un oraș. Dualitatea constatată la *Troesmis* este departe de a fi un caz excepțional.

Noviodunum

A fost identificat cu Isaccea (jud. Tulcea), punct situat la cel mai important vad pe porțiunea dintre cotul pe care-l face fluviul spre est și până la vărsarea în Mare, și la capătul drumului care lega în antichitate *Marcianopolis*, *Tropaeum Traiani* și *Ulmetum*, de Dunăre.

Datorită poziției sale, *Noviodunum* a fost preferat de către autoritățile romane ca sediu al principalei stații a flotei dunărene. Sunt dovezi care ne îndreptățesc să credem că aici, în primele secole ale stăpânirii romane, se afla „statul major” al flotei⁹¹. Un vast material tegular cu ștampila flotei a fost descoperit la *Noviodunum*. Sunt cunoscute 4

⁸⁷ Idem, *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 23, 1973, I, p. 51.

⁸⁸ M. Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p.Chr.)*, Constanța, 2001, p. 85, n. 547.

⁸⁹ *ISM*, V, 158.

⁹⁰ E. Doruțiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica...*, p.52.

⁹¹ O. Bounegru et M. Zahariade, *Les Forces Navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier-VIe siècles*, Oxbow Books, 1996, p.11. Cel mai devreme de la *Vespasian* avem aici principala *statio* a *Classis Flavia Moesia* Cf. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană secolele I-III e.n.*, București, 1977, p. 60.

variante de *tegulae*: *Classis Fl(lavia) M(oesica), Cl(assis) Fl(avia) M(oesica), Cl(assis) Fl(avia) My(sica), Cl(assis) F(lavia) M(oesica)*⁹². Semne ale prezenței flotei au fost semnalate și la Barboși, *Dinogetia*, *Troesmis*, *Carsum*, pentru a aminti doar centrele din zonă⁹³. Unități ale flotei se presupun a fi fost și la *Halmyris*, *Capidava*, *Axiopolis*, *Durostorum* și în alte centre, până la *Drobeta*⁹⁴. Aceste mărturii indică nu doar un lung cantonament al unităților flotei moesice la *Noviodunum*, ci și amploarea particulară a activității atelierelor lor și zona strategică foarte vastă pe care o avea de supravegheat. De asemenea, acțiunile unor militari din flotă, semnalate în apropierea așezării întăresc rolul absolut vital al acestei *statio*⁹⁵. În condițiile în care era punctul cel mai expus al frontului nordic al *limes*-ului și, de asemenea, avea sarcina să supravegheze extremitatea nordică a drumului imperial prezența flotei în acest punct era imperios necesară.

Stațiunea se pare că era dependentă totuși de castrul de la *Troesmis*. Se poate presupune că, la fel ca la *Capidava*, *Arrubium*, *Dinogetia* și Barboși, și lagărul de la *Noviodunum* s-a construit cu participarea legiunii de la *Troesmis*. Sunt semnalate ștampile ale legiunii troesmense, dar după 167 și urme ale unor detașamente din *legio I Italica* și *XI Claudia*⁹⁶.

Aria fortificată este înconjurată de incintă, astăzi identificată parțial doar cea târzie, de 3 *valla* de pământ cu *fossae*.

Alături de tabăra fortificată au fost descoperite dovezi ale existenței unui centru civil⁹⁷ (*canabae* sau poate un *vicus*), și dincolo de ea, la est și sud, ale unei necropole⁹⁸. Nu se poate aprecia, în schimb, în ce măsură a continuat să existe o *civitas* autohtonă. Această ipoteză trebuie luată în calcul dacă se are în vedere că s-au descoperit ruinele unui edificiu termal în cetatea din secolul al IV-lea, dar cu urme din faze mai vechi. Ori, acest edificiu nu putea să-și găsească locul într-un câmp fortificat, ci în *canabae*, sau chiar în *civitas*⁹⁹. Așezarea civilă, vecină cu tabăra, adăpostea o numeroasă populație formată din veterani și civili romani, dar și greci și, desigur, autohtoni. Documentele epigrafice atestă această varietate a populației, dar nimic nu arată cărei unități administrative din cele două aparțineau membrii comunităților respective.

Ceea ce a devenit spectaculos în istoricul din ultimii ani al acestei așezări este inscripția care datează de la joncțiunea secolelor al II-lea și al III-lea, care dovedește că *Noviodunum* a devenit *municipium*¹⁰⁰. Problema care a declanșat discuții încă de la descoperirea sa la *Dinogetia*, în 1985, a fost momentul promovării *Noviodunum*-ului la acest rang. Unele opinii s-au îndreptat către *Marcus Aurelius*, împăratul care a promovat și *Troesmis*. Alte păreri au legat momentul promovării de intervenția prefectului flotei moesice, *Vindius Verianus*, în anii 198-202, în *regio Histriae*¹⁰¹. Această implicare

⁹² ISM, V, nr. 283.

⁹³ *Ibidem*, nr. 263, 308, 217 și Al. Barnea, în *Peuce*, IX, 1984; M. Zahariade, C. Mușățeanu, C. Chiriac, *Noi descoperiri epigrafice pe limes-ul Dunării de Jos*, în *Portica*, XIV, 1981, p. 256.

⁹⁴ M. Bărbulescu, *op.cit.*, p. 76.

⁹⁵ Fl. Topoleanu, *O nouă atestare epigrafică a prezenței flotei romane în Nordul Dobrogea*, în *Peuce*, X, vol. I, 1991, p. 97-101, dar și ISM, V, 273 și 281.

⁹⁶ ISM, V, 284, 271 și posibil 276.

⁹⁷ I. Barnea, în *Peuce*, VI, 1977, p. 103.

⁹⁸ E. Doruțiu-Boilă, *Castra legionis V Macedonicae*, p. 59; G. Simion, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum - raport preliminar*, în *Peuce*, IX, 1984, p. 75-97.

⁹⁹ Al. Suceveanu, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 48.

¹⁰⁰ Al. Barnea, *Limesul danubian...*, p. 81; *Idem*, *Municipium Noviodunum...*, p. 54. Inscriptia este următoarea:/.....AV. ?/ QUAESTORI MUNICIPII NOVIO D(uni).

¹⁰¹ ISM, I, nr. 359, 360.

dovădește și că autoritatea militară a redevenit preponderentă din ultimul sfert al secolului al II-lea p.Chr., fapt atestat și la *Capidava* ca și în alte centre de pe *limes*.

Suntem de părere că această promovare a avut loc, mai degrabă, la începutul secolului al III-lea. La această concluzie ne îndeamnă în primul rând faptul că analogia cu acțiunile asemănătoare ale lui *Marcus Aurelius* nu mai sunt elocvente pentru Dobrogea¹⁰² iar apoi, poziția localității nu credem că ar fi tentat vreun împărat în perioada timpurie a Imperiului să îl ridice la rang de *municipium*. Expunerea era prea mare pentru a deveni oraș de acest rang din secolul al II-lea. Pe de altă parte *Severii*, poate *Septimius Severus* sau chiar *Caracalla*, ca la *Durostorum*, sunt recunoscuți ca promotori ai orașelor romane indiferent de poziția deținută, sau, oricum, respectând mult mai puține criterii.

Perioada târzie a Imperiului găsește orașul *Noviodunum* ca sediu al legiunii *I Iovia Scythica* și adăpost pentru *milites primi Constantiani*.

*

Fără a exclude eventualele surprize care pot apărea în urma cercetărilor viitoare putem concluziona că în cele 3 *coloniae* (*Viminacium*, *Ratiaria* și *Oescus*) și în cele 3 *municipia* (*Novae*, *Durostorum* și *Noviodunum*) de pe *limes*-ul Dunării de Jos se înregistrează unele situații interesante.

Necesități strategice au impus odată cu anexarea oficială a acestui ținut și fixarea unor trupe care și-au construit fortărețe lângă așezările autohtone unde s-au instalat. Încă de la *Augustus* sunt consemnate astfel de unități militare care, temporar, staționează în zona Dunării de Jos. Mai ales în perioada *Flaviilor*, și cu deosebire de la *Vespasian*, se trece la stabilirea lor propriu-zisă. *Limes*-ul este împresurat acum cu *castra* și *castella* unde staționează atât unități auxiliare cât și legiuni. O nouă etapă în această operă de consolidare a graniței romane începe odată cu împăratul *Domitian*. Acesta, dar mai ales *Traian*, transformă caracterul defensiv al angrenajului roman creat anterior, într-unul ofensiv, în perspectiva războaielor cu dacii. Împăratul care a supus *Dacia* va înmulți și consolida fortărețele dunărene.

În jurul acestor caestre au luat ființă centre civile ce țineau de fortificații numite, după felul trupelor încartiruite, *canabae* sau *vici*.

În funcție de respectivele așezări trebuie privită, în concepția noastră, geneza și evoluția orașelor romane de pe *limes*-ul Dunării de Jos. Indiferent de modalitatea de formare a orașelor, prin *deductio* (*colonia Ratiaria*) sau prin promovarea unor așezări la statut de *municipium* (*Viminacium* în prima sa fază, *Novae*, *Durostorum*, *Troesmis*, *Noviodunum*) sau direct la statutul de *colonia* (*Oescus*), elementul militar a fost hotărâtor. De la acest punct s-a dezvoltat o întreagă serie de ipoteze în legătură cu importanța așezămintelor nou create pe lângă unitățile militare în geneza și evoluția orașului de tip roman. Printre protagoniști s-a aflat Theodor Mommsen care susținea că *municipia* au luat ființă din *canabae*-le lagărelor de legiune. O altă teorie se referă la o eventuală dezvoltare independentă a *canabae*-lor față de așezarea civilă, lângă care a luat ființă castrul, acesta dispărând odată cu plecarea legiunii. Teoria lui Bohn, pe care tocmai am amintit-o, a fost confirmată parțial de descoperirile de la *Troesmis*, dar a fost reformulată și completată de germanul Vittinghoff și de maghiarul Mócsy. După primul, municipalizarea este strâns legată de existența unei legiuni și nu de orice castru

¹⁰² De exemplu pentru *Tropaeum Traiani* se întărește, tot mai mult în ultimul timp ideea că a devenit *municipium* de la *Traian* și nu de la *Marcus Aurelius*. În aceste condiții împăratul filosof nu mai poate fi considerat un promotor al orașelor din această parte a *Moesiei Inferior* așa cum era până acum catalogat.

auxiliar. În plus, nu *canabae*-le se municipalizau, ci doar *vicus*-ul sau *civitas* autohtonă, singura așezare ce putea avea statut juridic propriu.

Această ipoteză, este oarecum nesigură, dacă avem în vedere situația de la *Dimum* (Belené), unde, pe lângă castrul auxiliar sunt menționate *canabae*. Mócsy a completat teoria tocmai enunțată înfățișându-ne o evoluție a acestor raporturi complexe, în concordanță cu istoria organizării administrative din provinciile romane. Astfel, el afirmă că, spre deosebire de secolul I p.Chr., când legiunile și trupele auxiliare aveau în posesiune teritorii întinse caracterizate de Tacitus ca *agri vacui militem usui sepositum*, din secolul al II-lea, *canabae*-le câștigă autonomie. Această autonomie ia sfârșit odată cu domnia Severilor când se constată o progresivă municipalizare a *canabae*-lor, desprinse ca *municipia* de autoritatea militară.

Conform unui studiu privitor la contribuția elementului militar la municipalizarea *Moesiei Inferior* s-a constatat că dintre aristocrații locali doar 7 % sunt veterani¹⁰³. Pe baza acestui procent s-a considerat că rolul armatei în evoluția municipală din regiunea studiată ar fi mult mai puțin însemnată. Nu credem totuși că se poate scădea rolul militarilor în constituirea autonomiile urbane deoarece este evidentă implicarea acestora în apariția și dezvoltarea orașelor prin participarea în cadrul dualității menționate¹⁰⁴. Explicația numărului mic de militari din angrenajul instituțional urban al *Moesiei Inferior* este că veteranii nu erau destul de bogați după lăsarea la vatră pentru a prelua funcțiile administrative. Cel puțin indirect, prin participarea castrilor și a *vici*-lor militari la constituirea rețelei urbane, credem în continuare că rolul armatei, cel puțin pe zona de *limes* a Imperiului, nu este, ce-i drept, exclusiv, dar este unul decisiv.

Lângă fiecare unitate militară exista câte o așezare civilă indigenă. Nu trebuie neglijată nici contribuția factorului autohton în acest complex proces de constituire a unor autonomii urbane. Se știe prea bine că romanii investeau capital uman (coloniști, veterani, cetățeni romani veniți și organizați sub forma unor *conventus*) doar în acele zone care promiteau și aveau o bază socială și economică solidă. În multe centre urbane aceste *civitates* autohtone sunt atestate arheologic. De exemplu, la *Troesmis* este destul de bine structurată compoziția *municipium*-ului. Aici are loc acea dualitate *canabae* de legiune – *civitas* autohtonă. Din nefericire doar aici se probează fără echivoc această situație. Mai există mărturii ale unui astfel de model și în cazul altor locațiilor municipale de pe Dunăre dar nu cu atâta claritate.

La *Viminacium* nu se cunoaște amplasamentul așezării autohtone la fel ca și la *Ratiaria*. Nici la *Oescus* nu este clară poziționarea *coloniei* față de așezarea civilă autohtonă. Situația pare ceva mai bună la *Novae* dar lipsa unor săpături consistente pe locul unui posibil *vicus* ne împiedică să tragem concluzii tranșante. La *Durostorum* se poate determina, cu anumite rețineri totuși, posibilă locație a așezămintelor indigene.

Oricum, dihotomia barăci militare – așezări indigene pare să fi fost respectată în multe centre de pe artera reno-danubiană până în timpul Severilor când și *canabae*-le se puteau municipaliza din punct de vedere juridic

Procesul de urbanizare începe progresiv pe acest segment de *limes* de la Traian. Împăratul care a învins pe daci întemeiază singura sa *colonia* din *Moesia Superior*, *Ratiaria* și *colonia Oescus* din *Moesia Inferior* care a avut la bază, se pare, tocmai o

¹⁰³ L. Mrozewicz, *Rozwoj ustroju municypalnego a postępy romanizacji w Mezji Dolnej*, Poznań, 1982, apud Al. Avram, recenzie în *Thraco-Dacica*, V, 1984, 1-2, p. 202-203.

¹⁰⁴ Pentru rolul armatei în evoluția orașelor vezi și G.H. Stevenson, *Roman Provincial Administration till the age of the Antonines*, Westport, Connecticut, ed. a II-a. 1975, p. 161.

civitas autohtonă, populată de cetățeni romani. Urmașul său, *Hadrian*, ridică la rang de *municipium Viminacium* și acordă un rang special *canabae*-lor de la *Durostorum*, *canabae Aeliae*.

Marcus Aurelius este suveranul care a promovat la rang de *municipium Novae*, *Durostorum* și *Troesmis*, dar și *Noviodunum*, în opinia unora. După părerea noastră, exprimată și mai sus, poziționarea orașelor vizate în contextul unor vremuri tulburi, dar mai ales realitățile de pe teren (municipalizarea potențială a *canabae*-lor care s-a putut realiza doar în perioada *Severilor*) ne fac să credem că, cel puțin centrele de la *Durostorum*, și *Noviodunum*, dacă nu chiar și *Troesmis*, au fost municipalizate sub *Septimius Severus* sau *Caracalla*. Această opinie a fost deja exprimată în istoriografia noastră dar se pare că nu a fost acceptată întru totul. Credem că argumentele aduse dar, mai ales, lipsa unor contraargumente foarte puternice ne îndreptătesc să susținem această dată.

Așadar complexul proces de geneză a orașului roman la Dunărea de Jos are încă multe necunoscute care ar putea fi rezolvate doar în perspectiva unor viitoare descoperiri.

Ceea ce putem constata fără teama de a greși este faptul că municipalizarea este rezultatul procesului de romanizare, fiind cea mai clară recunoaștere a autorităților romane pentru comunitățile provinciale.

Apariția și dezvoltarea autonomiilor municipale la Dunărea de Jos se desfășoară, în concepția noastră în mai multe etape:

I. prima etapă ce corespunde afirmării organizărilor autonome cvasimunicipale de tipul *canabae*, *vici*, *conventus civium Romanorum* și care începe încă de la primele apariții ale trupelor romane în zonă, deci de la *Augustus*, pentru partea cea mai de vest a sectorului vizat și de la *Vespasian* pentru partea de est

II. a doua etapă începe de la *Traian* și are drept consecințe municipalizarea unor așezări precum *Ratiaria* și *Oescus*, dar și *Tropaeum Traiani* în centrul Dobrogei. Aici poate fi inclusă și domnia lui *Marcus Aurelius* care contribuie, se pare, la ridicarea orașului *Novae* la rang de *municipium*

III. a treia etapă începe cu epoca *Severilor* când are loc, la fel ca în tot Imperiul, un proces de urbanizare intensă care se observă în municipalizarea centrelor de la *Durostorum*, *Troesmis*, *Noviodunum* și, foarte posibil, de la *Aegyssus* și *Axiopolis*

IV. ultima este etapa declinului care începe din a doua jumătate a secolului al III-lea și are drept consecințe modificări semnificative în sistemul urbanistic dar și în administrarea comunităților mixte militare și civile.

Tot ceea ce am amintit în această expunere dovedește pe lângă generalizarea organizării administrative a autonomiilor urbane și nivelul ridicat al acestui proces. Elementul urban a contribuit la adâncirea complexului proces al romanizării. Primele trei secole ale erei noastre au furnizat un cadru propice romanizării ireversibile în care orașul a avut un aport apreciabil.

Des aspects concernant la genèse des cités de type romain dans la région du Bas Danube (les I-IIIe siècles)

Résumé

Cette étude est une recherche sur la genèse des cités, *colonia* et *municipia*, dans la région du Bas Danube, à l'époque de Principat.

L'importance de l'élément militaire est relevée par la participation directe ou indirecte à la genèse des autonomies urbaines. À Novae, Durostorum et Troesmis cette contribution est évidente, en temps que à Viminacium, Ratiaria et Oescus elle est suggérée par les recherches archéologiques.

Dans ce contexte l'urbanisation apparaît comme une conséquence de la romanisation de la région du Bas Danube, où ces processus se complètent réciproquement.

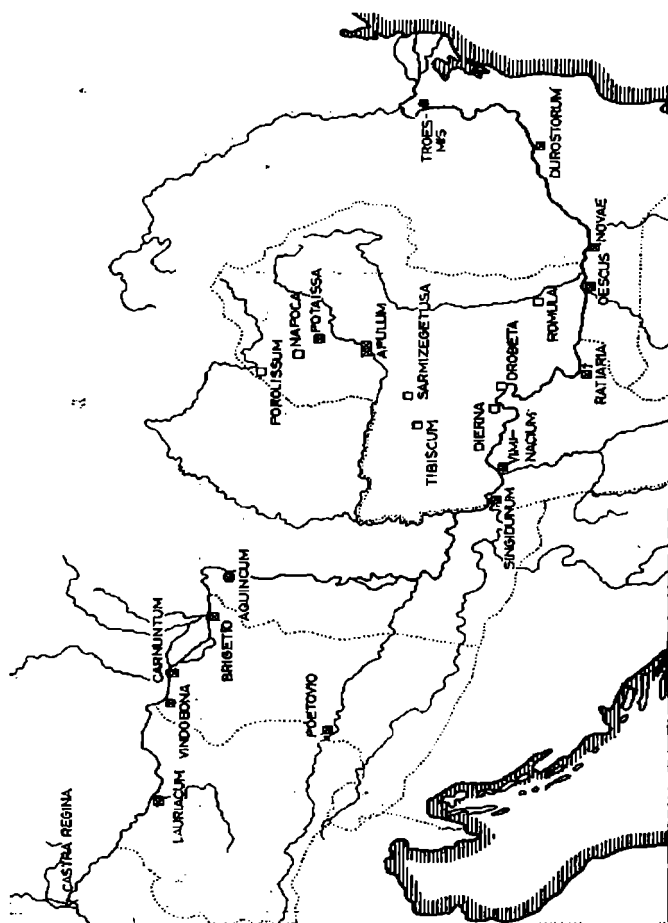

Figura 1 Principalele orașe romane de pe limes-ul dunărean. □ - Orașe de drept roman
■ - Orașe de drept roman care s-au dezvoltat pe lângă un lagăr de legiune

Ani	Legiunile	Localitățile de staționare	Provincia
ca. 2-3 (?)	XX (V.V.)	Oescus (?) (vexillatio)	Moesia
9-45	III Scythica	Oescus (?), Ratiaria (?), Viminacium (?), Singidunum (?)	Moesia
	V Macedonica	Oescus	Moesia
44 / 45-69	VIII Augusta	Novae	Moesia
44 / 45-56/57	III Scythica		Moesia
57-62	V Macedonica	Oescus	Moesia
	VIII Augusta	Novae	
nach 63	VII Claudia	?	
Ende 69- Frühjahr 70	V Alaudae	?	Moesia
	I Italica	Novae	
	VII Claudia	?	
71-85	I Italica	Novae	Moesia
	V Macedonica	Oescus	
nach 81	VII Claudia	Viminacium	
86-89	VII Claudia u. III Flavia	Viminacium	Moesia sup.
89-101	III Flavia	Singidunum Viminacium	Moesia sup.
	VII Claudia		
86-101	V Macedonica	Oescus	Moesia inf.
	I Italica	Novae	
Herbst 101/ Anfang 102	V Macedonica	Oescus, Troesmis (vexillatio)	Moesia inf.
	XI Claudia	Oescus	Moesia inf.
102 / 103-105	XI Claudia	Oescus (vexillatio), Durostorum (vexillatio?)	Moesia inf.
	I Italica	Novae	Moesia inf.
	V Macedonica	Troesmis	Moesia inf.
	I Minervia	Novae (vexillatio?)	Moesia inf.
nach 106 / 107-167	III Flavia	Singidunum	Moesia sup.
	VII Claudia	Viminacium	Moesia sup.
	I Italica	Novae	Moesia inf.
	XI Claudia	Durostorum	Moesia inf.
	V Macedonica	Troesmis	Moesia inf.
Aurelianezeit	III Flavia	Singidunum	Moesia sup.
	VII Claudia	Viminacium	Moesia sup.
	XIII Gemina	Ratiaria	Moesia sup.
	V Macedonica	Oescus	Moesia inf.
	I Italica	Novae	Moesia inf.
	XI Claudia	Durostorum	Moesia inf.
Diokletianische Zeit	III Flavia	Singidunum	Moesia sup.
	VII Claudia	Viminacium	Moesia sup.
	XIII Gemina	Ratiaria	Dacia rip.
	V Macedonica	Oescus	Dacia rip.
	I Italica	Novae	Moesia inf.
	XI Claudia	Durostorum	Moesia inf.
	I Iovia	Noviodunum	Scythia
	II Herculia	Troesmis	Scythia

Tabelul 1 Legiunile romane din Moesia (respectiv Moesia Inferior și Moesia Superior) de la primele apariții în zonă și până la Diocletian (după R. Ivanov, 1997, p. 514)